

SAFAHAT'TAN 20. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATININ PANORAMİK GÖRÜNTÜSÜ*

A PANORAMIC VIEW OF 20TH CENTURY TURKISH LITERATURE FROM
SAFAHAT

Türkan GÖZÜTOK**

ÖZ

Bu çalışma, Mehmet Âkif'in Safahat (1943) adlı şiir kitabı üzerinden Âkif'in (1873-1936) 20. yüzyıl başlarındaki Türk edebiyatının genel durumu incelenmiştir. Âkif Safahat'ın çeşitli kitaplarında bu dönem Türk edebiyatı ve edebiyatçıları hakkında çeşitli görüşler beyan etmiştir. Bu görüşler genellikle eleştiri niteliğindedir. Âkif, bu eleştirilerde tenkit ölçütü olarak Yenileşme Dönemi sanatçısı ve fikir adamı Namık Kemal'den büyük oranda etkilenmiştir. Ayrıca Doğu ve Batı dünyasına yaptığı geziler ve okumalar, Âkif'i gözleme ve gerçekçiliğe götürmüştür. Âkif Safahat'ında poetik anlayışını İrani Şair Sadî ve Attar'dan aldığını ifade etmiştir. Âkif, 20.yüzyıl Türk edebiyatını genel olarak sorunlu görür. Eski Türk coğrafyaları da dahil, tüm Türk dünyasının durumu benzerdir. Türk düşüncesinin yöneldiği Doğu düşüncesi (Divan edebiyatı) ve Batı düşüncesinin her ikisi de yanlış sonuçlar doğurmuştur. Âkif Safahat'ta öncelikle ve şiddetle Divan edebiyatını eleştirir. Bu edebiyatın gerçek dışı metaforlar dünyası hayattan ve hakikatten uzaktır. Üstelik de din kisvesi altında Kur'an ve sünnete uymayan, "şarap kokan", çarpık bir tasavvur ve tasavvuf anlayışı vardır. Bu tamamen İran etkisiyle oluşmuş bir etkidir. Türk-İslam düşüncesi bundan derhal kurtulmalıdır. Bundan başka özellikle Mehmet Rauf ve Tevfik Fikret'in şahsında tıpkı Divan edebiyatında olduğu gibi Batı'dan alınan sakat düşünceler de Türk gençliğini hasta etmektedir. Âkif'e göre çözüm ise nereden olursa olsun alınan bilimsel düşünceyi kendi ruhi özelliklerimizle donatmaktır. Âkif, 21.yüzyıl edebiyatı hakkında da çok karamsardır. Fakat O'nun bu görüşünün aksine Türk edebiyatı sade Türkçe ile en güzel terkip eserlerini vermiştir.

---

* Bu makale 03.05.2023 tarihinde dergimize gönderilmiş; 07.05.2023 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 26.06.2023 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atfı şekli; Türkan Gözütok, *Safahat'tan 20. Yüzyıl Türk Edebiyatının Panoramik Görüntüsü*, *Karabük Türkoloji Dergisi*, Cilt/Sayı: 6-1 (2023), Karabük 2023, s. 25-50.

ISSN 2667-7253/e-ISSN 2687-3885, DOI: 107596/katud.31072023.02

** Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, turkangozutok@karabuk.edu.tr , Orcid ID: 0000-0000-0002

Anahtar Kelimeler: Mehmet Âkif Ersoy, Türk edebiyatı, Safahat, Divan edebiyatı, şiir, eleştiri.

ABSTRACT

This study examines the general situation of Turkish literature in the early 20th century through the poetry book *Safahat* (1943) of Mehmet Akif (1873-1936). In various books of *Safahat*, Akif expressed various opinions about Turkish literature and literary figures of this period. These opinions are generally critical. Âkif, as a critique criterion in these criticisms, was greatly influenced by Namik Kemal, the artist and idea man of the Renovation Period. In addition, his travels and readings in the Eastern and Western world led him to observation and realism. In his *Safahat*, Âkif stated that he took his poetic understanding from the Iranian poets Sadî and Attar. Âkif sees 20th-century Turkish literature in general as problematic. The situation of the entire Turkic world, including the ancient Turkic geographies, is similar. Eastern thought (Divan literature) and Western thought, towards which Turkish thought was oriented, had produced wrong results. In his *Safahat*, Akif first and foremost criticizes Divan literature. This literature's world of unrealistic metaphors is far from life and truth.

Moreover, under the guise of religion, there is a distorted conception of mysticism and mysticism that does not conform to the Qur'an and Sunnah and "smells of wine". This is a utterly Iranian influence. Turkish-Islamic thought must get rid of it immediately. In addition, especially in the person of Mehmet Rauf and Tevfik Fikret, the Turkish youth was sickened by the crippled ideas borrowed from the West, just as in Divan literature. According to Âkif, the solution is to equip scientific thought, wherever it comes from, with our spiritual characteristics. Âkif is also very pessimistic about the literature of the 21st century. However, contrary to his opinion, Turkish literature has produced the most beautiful compositions in plain Turkish. **Keywords:** Düzenleme kısmı buradaki ölçülere göre yapılacaktır.

Keywords: Mehmet Akif Ersoy, Turkish literature, *Safahat*, Divan literature, poetry, criticism.

Giriş

20.yüzyıla çeyrek kala (Aralık 1873-27 Aralık 1936) İstanbul-Fatih'teki Sarıgül mahallesinde doğan Mehmet Âkif, hayatı, sanatı ve eserleriyle yakın dönem Türk edebiyatına ve Türk tarihine tanıklık etmiş önemli bir isimdir. "Birinci Kitap" ibaresiyle yayımladığı ve "safhalar" anlamına gelen ilk şiir kitabı *Safahat* (1911) aynı zamanda Âkif'in 20. yüzyıl Türk sosyal hayatının da panoramik görüntüsünü verir. *Safahat*, Âkif'in yedi kitaptan oluşan ve toplu hâlde, şairin damadı Ömer Rıza Doğrul tarafından 1943'te basılan şiir külliyyatının da adıdır. Bu baskıda, şairin daha önce kitaplarda yer almayan bazı şiirleri de eklenerek yeni Türk harfleri ile yayımlanmıştır. Âkif, *Safahat*'ın her kitabında birkaç yıllık ara ile son dönemde cereyan eden tarihi, siyasal, sosyal ve kültürel

olayları ele alır. Bu olayların ortaya çıkış sebepleri ve çözüm yolları hakkında muhasebeler yapar. Her kitap adeta yeni bir tarihi coğrafya ve meselelerine ayna tutar niteliktedir.

1. Safahat'ın Bölümleri

1.1. Birinci kitap: *Safahat* (1911)

Bu kitap, şairin 1908-1910 yılları arasında *Sırat-ı Müstakim* dergisinde yayımlanmış şiirlerinden oluşur. *Safahat*, Âkif'in okurlarına “Bana sor sevgili kâri’, sana ben söyleyeyim” dizeleri ile başlayan ve “Ağlarım, ağlatamam; hissederim, söyleyemem/ Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bîzârım”¹ dizeleri ile devam eden seslenişi ile başlar. “Birinci Kitap”ta, bir mabetten çok Âkif'in “kendilik bilinci”nin bir simgesi olan “Fatih Camii” şiirinin yanı sıra İstanbul'un hasta, yoksul yüzleri (Hasta, Küfe, Hasır, Selma, Geçinme Belası, Seyfi Baba); tembellik belasından kurtulma çabası (Durmayalım), toplumu zehirleyen illetli mekanların eleştirisi (Meyhane, Kahvehane), Fatih'te günlük yaşam ve bayramlar (Fatih'te Bayram) ve Doğunun “ruh-i kemali” dediği ve sanat poetikasını kurmada etkili bir isim olan İranlı şair Sa'dî'den mülhem olan, azim ve gayretin önemi (Azim); Halife Hz. Ömer'in Medine'de adalet için gece gezmelerine çıkmasına yapılan atıf (Kocakarı ile Ömer) ve Emevî Halifesi Hişam bin Abdülmelik'ten keskin zekası ve sözü etkili kullanma sanatı ile kuraklıktan etkilenen halka yardım almayı başaran Dirvas'ın hikâyesi (Dirvas) gibi şiirler öne çıkmaktadır.

1.2. İkinci kitap: *Süleymaniye Kürsüsünde* (1912)

Bu kitap, 1502 dizeden oluşan uzun bir manzumedir. Bu manzumede Kuzey Türklerinden (Tatar) Abdürreşit İbrahim Efendi'nin İslam coğrafyalarına dair gözlemleri Süleymaniye kürsüsünden dile getirilir. Abdürreşit İbrahim Efendi, bu vaazlarında, İslam coğrafyalarının geri kalmışlığını, aralarındaki hizipleşmeyi ve birlik ruhuna dönülmesi gerektiği görüşünü dile getirir. *Süleymaniye Kürsüsünde*, Türk-İslam coğrafyasından fakat Türkiye dışından bir aydının gözünden hem Osmanlı Türkiye'sine hem de diğer İslam coğrafyalarına dair objektif tespitler açısından ayrıca önem taşımaktadır. Abdürreşit İbrahim Efendi, Rusya'nın içlerinden Semerkant, Buhara, Çin-Maçin, Hindistan, Japonya ve Osmanlı sahası Müslümanlarının durumuna dair gerçekçi tespitler yapar.

1.3. Üçüncü kitap: *Hakkın Sesleri* (1913)

Hakkın Sesleri on manzumeden oluşan bir kitaptır. Bu kitapta Balkan savaşlarında yaşanan felaketler, yitirilen topraklar ve haysiyet kaybı trajik bir dille ifade edilir. Ayrıca bu kitapta yer alan şiirlerinde Âkif, Kur'ân'dan âyetlere

¹ Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat*, İstanbul 2007, s. 21. Makale boyunca alıntılar bu kitaptan yapılmış olup bundan sonra yalnızca sayfa numarası vermekle yetinilecektir.

atıflar yaparak dönemin çeşitli olaylarıyla bağlantılar kurar. *Hakkın Sesleri*'ndeki ilk şiir, Âl-i İmran suresi, 26. âyete uygun durum tasviri ile başlar. Bu bölümde, Necm suresi, 39. âyet, Neml suresi, 52. âyetin yarısı, Yusuf suresi, 87. âyet, A'râf suresi, 155. âyetin bir kısmı, Enbiyâ suresinin 23. âyeti, Zümer suresi, 9. âyetin bir bölümü, Fâtır suresi, 28. âyet, Âl-i İmran suresi, 110. âyet, Bakara suresi 11 ve 12. âyetlere gönderme yapılmıştır. Bu kitapta aynı amaçla Hz. Peygamber'in hadislerinden de yararlanılmıştır. Bu manzumelerde İslamın son kalesi durumundaki Osmanlı'nın ve Müslümanların bu felaketleri yaşama sebepleri ve şairin ikazları vardır. Bu manzumelerdeki yakarış dili (münacat), bundan sonraki tarihsel süreçte, özellikle de Mütarekeden (1918) Millî Mücadele'nin sonuna kadar (1922) hemen bütün şairlerin de ortak üslubu olacaktır.

1.4. Dördüncü kitap: *Fatih Kürsüsünde* (1914)

Bu manzume, Fatih Camii yolunda sohbet eden iki arkadaşın konuşmalarından ve cami kürsüsünde verilen vaazlardan oluşur. Eserini, Âkif, yakın dostu Mithat Cemal Kuntay'a atfetmiştir. 1692 dizelik tek bir manzumeden oluşan Fatih Kürsüsünde, kitaplaşmadan önce Sebilürreşad dergisinde (1913-1914) tefrika edilmiştir. Bu kitap, "İki Arkadaş Fatih Yolunda" ve "Vaiz Kürsüde" adlı iki bölümden oluşmaktadır. Fatih Kürsüsünde, metaforik düzeyde Âkif'in kimliğini ve Müslüman İstanbul'un ruhunu oluşturan Fatih semti sembol alınarak, daha geniş manada Osmanlı Türkiye'si ve payitaht İstanbul'un 20. yüzyıldaki durumu konu edilir.² Türk düşünsel ve sosyal hayatındaki aksaklıklar tenkit edilir. Zamanın gözde ilim kurumları olan medreselerin ihmal edilişi ve bilimsel gerilik, tembellik, ümitsizlik, geri kalmışlık, çevre bilincinin olmayışı, tarihi eserlere duyarsızlık, millî ve manevî değerlerden yoksunluk ve Batı taklitçiliği eleştirilir. Bunların karşısına ise moral değer olarak çalışma, gayret ve Batı'daki bilimden yararlanmak gerektiği düşüncesi konur.

1.5. Beşinci kitap: *Hatıralar* (1917)

Bu kitapta, Âkif'in çoğunlukla Doğu'ya (Necid, Mekke, Medine, Mısır) ve Batı'ya (Berlin) yaptığı seyahatlerle ilgili tecrübeleri yer alır. Doğu ve Batı toplumları karşılaştırılır ve Müslümanların geri kalmışlığının nedenleri üzerinde durulur. Müslüman toplumların çözülmüşlüğü Kur'an'ın gereği gibi idrak edilemeyeşine ve halkın tembelliğine bağlayan şair, yabancılaşmış aydın kesimini de şiddetle tenkit eder. Bu kitapta da Türk milletinin yaşadığı felaketler için Allah'a yakarış vardır. Bu nedenle de *Hatıralar*, Bakara suresi, 286. âyetin bir bölümüne gönderme ile başlar.

² Selçuk Atay, eserin merkezinde bulunan Fatih Camiini kendilik bilincinin kurulduğu mekân olarak değerlendirebilir. Daha geniş bilgi için bkz: Selçuk Atay, "Kendilik Bilincinin Kurulduğu Mekân: Fatih Kürsüsü", *100. Yılında İstiklâl Marşımızı ve Millî Şairimiz Mehmet Akif Ersoy' u Anlamak* (Editörler: Fatih Sakallı, Yılmaz Yeşil), Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları, Ankara, 2021, ss. 351-369.

1.6. Altıncı kitap: *Asım* (1924)

Bu kitap, 2615 dize, tek parça ve uzun bir manzumedir. Eser sembolik kişilerden oluşan bir grubun memleket konuları hakkında sohbetlerini içerir. Eserdeki kişiler Hocasade (Mehmet Âkif), Köse İmam (Mehmet Âkif'in babasının öğrencilerinden Hoca Ali Şevki Efendi), Asım (Ali Şevki Hoca'nın oğlu) ve Emin (Mehmet Âkif'in oğlu)'dir. Mehmet Âkif bu eserde idealindeki Müslüman-Türk gençliğini oluşturmuş ve bu yeni nesle "Asım'ın nesli" adını vermiştir. Bu nesil hem beden hem de ruhen sağlıklı, manevî değerlere bağlı ve Batı'da pozitif bilimler eğitimi almış bir gençliktir. Âkif'in meşhur "Çanakkale Şehitlerine" adlı destan-şiiri de bu kitaptadır ve Çanakkale Şavaşı'nı kazanan da bu nesildir.

1.7. Yedinci kitap: *Gölgeler* (1933)

Kahire'de basılan bu kitap, 1374 dize ve 41 şiirden oluşmaktadır. Bu şiirlerin en eski tarihli olanı 1918, en yeni tarihli olanı ise 1935'tir. Bu şiirlerin bazıları Mehmet Âkif'in "son şiirleri" olarak değerlendirilmektedir. *Gölgeler*'de yer alan şiirleri "Mısır'a gitmeden önce Türkiye'de yazdığı şiirler" ve "Mısır'a gittikten sonra orada yazdığı şiirler" olarak iki başlıkta incelemek mümkündür. Âkif'in Türkiye'de iken yazdığı şiirleri (Şark, Kişi Hissettiği Nisbette Yaşar, Alınlar Terlemeli, Umar mıydın?, Mehmet Ali'ye, Hâlâ mı Boğuşmak, Hüsrân, Yeis Yok", Azimden Sonra Tevekkül, Süleyman Nazî'e, Bülbül ve Leyla şiirleri Mütareke dönemi ve Millî Mücadele yıllarının psikolojisi altında yazılmıştır. Şairin Mısır yıllarına ait şiirleri ise Âkif'in I. Dünya Savaşı sonrası Mısır'daki günlerini ve ruh hâlini yansıtan şiirlerini içermektedir.³

2. *Safahat'tan 20.Yüzyıl Türk Edebiyatının Panoramik Görüntüsü*

Âkif, *Safahat'*ın çeşitli bölümlerinde ve dolayısı ile çeşitli tarihlerde, Türk edebiyatı hakkındaki görüşlerini dile getirir. Bu görüşler, daha çok 20. yüzyılın ilk çeyreğine dayanmış Türk edebiyatının genel durumunu ve dönemin edebî temayüllerini tenkit eder niteliktedir. Bu eleştirilerini Türk edebiyatının genel temayüllerine ve Türk edebiyatında 19. yüzyılın ortalarında başlayan "eski-yeni" tartışmaları çerçevesinde değerlendirmek gerekir.

2.1. Âkif'in Sanat Anlayışı ve Poetikası

Her sanatçının sanatının evreleri ve beslendiği kaynaklar vardır. Âkif, ilk gençlik yıllarında eski şiire ilgi duyar. Fars edebiyatından Hafız ve Sadî'nin şiirlerini okur. Bunlardan çeviriler yapar ve Servet-i Fünûn'da yayımlatır. Âkif'te derin izler bırakan şair ise Sadî'dir. Sadî'nin etkisiyle toplumsal konulara yönelen Âkif'e göre, Firdevsî'nin Şahnâmesi'ndeki binlerce beyite karşılık, Sadî'nin

³ (<https://www.tyb.org.tr/prof-dr-sevkiye-kazan-nas-safahatin-golgelerinin-isiginda-51899h.htm>)

sekiz beyitlik bir hikâyesi daha üstün özelliktedir.⁴ Âkif'te Sadî etkisi, O'nun gerçekçiliğinin şiirine yansması olarak yorumlanabilir. Bu nedenle Âkif, Safahat'ta sık sık Sadî'den alıntı ve çevirilere yer verir. Sadî'nin kıssa türü öğretici metinleri adeta Âkif'in poetikasının da bir parçası olmuştur. Mehmet Âkif, Batı edebiyatından Fransız yazar Alexandre Duma Fils'in de kalem gücüne hayrandır, hatta Duma Fils'i Sadî'ye benzetir.⁵

Âkif, toplumu aydınlatma amacı güden ve milletin ıstırabını kendi ıstırabı bilen bir şairdir. Şiirleri, sosyal konularda ve gerçekçi bir anlayışla yazılmış manzum hikâyelerdir. Âkif bu hikâyelerde toplum sorunlarını ve çözüm yollarını birlikte işler.⁶ Âkif, edebiyatı estetik zevkin ötesinde, toplum sorunlarını ele almak için bir araç olarak görür. Doğu toplumları, her alanda olduğu gibi edebiyatta da çok geri kalırken, Batılılar ise her alanda olduğu gibi edebiyatta da çok ileri seviyedir. Türk edebiyatı Batı edebiyatından sadece sanat yönü itibarıyla yararlanmalıdır. Edebiyat, “ecnebi emtiasını yerli meta yerine satmak”la gelişemez. Edebiyatın ahlâkî ve içtimaî görevleri vardır. Edebiyat ahlâka aykırı olamaz ve edepsizliğin başladığı yerde edebiyat biter. Altı yüz seneden beri yalnız “havas”a seslenen edebiyat yüzünden halk ‘avam olmuş gitmiş’tir. Edebiyat halka hitap etmelidir.⁷ Âkif şiirindeki gözleme dayalı gerçekçiliği ise şu ifadelerle özetler: “Benim şiirlerimi beğenenler varsa bundandır. Bence en güzel yazdığım eserlerden biri ‘Mahalle Kahvesi’dir. Çünkü o şiirde, bir mahalle kahvesinde olan şeyleri, olduğu gibi görürsünüz. Hatta muayyen bir kahveyi tasvir ettim. Kahve sahibine o şiiri okudukları zaman:-Bu herif, muhakkak böyle kahvelerde yetişti, demiş. Benim şiirlerimin bir vafı-ı mümeyyizi işte budur. Her şeyi olduğu gibi görmek ve göstermek.”⁸

Âkif Osmanlı'nın modern dönem kuşağıdır ve bu dönem aydın gençliğin genelinde olan bilim açlığı ve terakki düşüncesi ile yetişmiş bir fen adamıdır. Bu nedenle sanatının ana omurgasını, realist düşünce oluşturur. Âkif, Safahat'ın dördüncü kitabı ve “İki Arkadaş Fâtih Yolunda” adıyla verilen *Fatih Kürsüsünde*, sanat ve şiir anlayışını şu dizelerle özetlemiştir:

“-Hayır, hayâl ile yoktur benim alışverişim...

İnan ki: Her ne demişsem görüp de söylemişim.

Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:

Sözüm odun gibi olsun; hakikat olsun tek!” (s. 442)

⁴ Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmed Âkif, Hayatı ve Eserleri*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1973, s.19.

⁵ Eşref Edip, *Mehmed Akif Hayatı, Eserleri*, Asârı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul, 1938, s.26.

⁶ Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmed Âkif, Hayatı ve Eserleri*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1973, s.31-34.

⁷ Eşref Edip, *Mehmed Akif Hayatı, Eserleri*, Asârı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul, 1938, s.28.

⁸ Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmed Âkif, Hayatı ve Eserleri*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1973, s.194.

Âkif'in poetikası ile ilgili bir başka bilgi de Birinci kitap: Safahat'ta yer alır. Âkif, "Doğunun olgun ruhu" olarak gördüğü Sadî'yi "Bir ders-i hakikat veriyor" (s. 134) diyerek taltif eder. Âkif, poetikasında gerçekçiliğin ne kadar önemli olduğunu 'hakikat dersi' kavramı üzerinden vurgulamış olur. Bu gerçekçilik anlayışı elbette Âkif'i Kur'an aklına götürür. Şiirinde insan ve toplum ahlâkını Kur'an'a ve hadislere göndermelerle kuran Âkif, altıncı kitap Âsım'da, Hocazâde'nin ağzından "İnne mine'-ş-şi'ri le-hikmeten ve inne mine'l-beyani le-sihren: Öyle şiir vardır ki hikmettir, öyle beyan vardır ki sihirdir" hadisi şerifinden hareketle Hz. Peygamberin insanı büyüleyen, miskinleştiren sözleri değil, "hikmet"i sevdiğini hatırlatır. Âkif'in Âsım'da, Kur'an aklı, bilimi, millî ve manevî değerler dışında bir değer arayışına girenlere hiç tahammülü yoktur. Burada Âkif, Fars şairlerinden Attâr ve Sadî'ye "hikmet"li söz sahibi şairler olarak iltifat ettiğini açıklarken Hâfız'ın adını dahi anmaz:

"Ben ki Attar ile Sadî'yi okur, hem severim;

Başka vadileri tutmuşlara ancak söverim" (s. 693).

2.2. Âkif'in Eski Edebiyat/Divan Edebiyatı Hakkındaki Görüşleri

Namık Kemal, Türk modernleşme süreci ve Türk düşünce tarihinde kendinden sonrakileri etkileyen önemli bir isimdir. Namık Kemal'in birçok açıdan etkilediği sanatçılardan biri de Mehmet Âkif'tir. Araştırmacıların birçoğu bu etkilenmeye dikkat çekmişlerdir. (Timurtaş, 2006: 48), (Çetin, 2013: 44), (Tanyol, 2008: 576), (Fedai, 2008: 317) (Düzdağ, 2006: 7-22), (Elmas, 2006: 90), (Yetiş, 2006: 110), (Okay, 1998: 35), (Can, 2008: 104), (Doğan, 2008: 255) bu araştırmacıların bazılarıdır. Bu araştırmacılara göre bu benzerlikler "her iki şairin; kişilik olarak sergiledikleri duruş, millî meselelere bakışları, İslamcılık fikir akımlarına yakınlıkları, kendilerini adadıkları millî dava uğruna verdikleri mücadele, hayatı sanatının, sanatı da hayatının eseri olması, kurtuluş için cemiyeti uyandırmak idealini taşımaları, sosyal şiiri savunmaları, şiirlerindeki tematik benzerlikler, hitabet lisanıyla şiir yazmaları, tasvirlerde tabiiyet ilkesini gözetmeleri, vatan mistiği olarak tanımlanmaları, dil hassasiyetleri ile tarzları ve Âkif'in birçok mısraının Namık Kemal'i teşrih, tanzir gibi özellikler göstermesi, Âkif'in şiire ilk başladığı yıllarda Namık Kemal gibi şiirler nazmetmesi gibi" konularda yoğunlaşmaktadır.⁹

Âkif, 20.yüzyıl Türk edebiyatı hakkındaki görüşlerinde de büyük oranda Namık Kemal'in takipçisidir. Yenileşme döneminin "tam bir münekkitt hüviyetiyle" görünen ismi Namık Kemal "Lisân-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmildir" (Tasvir-i Efkâr, nr. 416-417; 28-31 Ağustos 1866) makalesi, "Celâl Mukaddimesi" (Şark Mecmuası, 1880), Tahrîb-i Harabat

⁹ Selim Somuncu, "Metinlerarasılık Açısından Namık Kemal İle Mehmet Akif: Bülbül ve Murabba", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 36 (2), s.333-334.

(1874), Tâkip (1875) ve İrfan Paşa'ya Mektup (1874) adlı eserlerinde edebiyat hakkında yeni görüşler/prensipeler ortaya koymuştur. Bu prensipler, İran/Farsça etkisinde kalan eski edebiyatın “hayâl dünyası”nın tenkidi ve Batı etkisinde gelişen edebiyatın savunulması biçiminde özetlenebilir: Namık Kemal eski edebiyatın/Divan edebiyatının gerçekdışı metaforlar dünyasını “menfûr-ı tabiat” ve “düşman-ı hakikat” diye şiddetle tenkit eder. Divan edebiyatının “fantastik âlemi”nden aldığı benzetmelerle “karikatürler” çizer ve eski edebiyatı “edebiyatı sahiha”ya aykırı olduğu için reddeder (Emil, 1971, s. 119). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nin (1949) yazarı Tanpınar da, Namık Kemal'in eski edebiyatı eleştirmesini şöyle açıklamıştır: “Nâmık Kemal'in eskiye hücum ettiği noktalar onu evvelâ hakikate, sonra da tabiata yahut tabiat-ı eşyaya uygun bulmamasıdır. O eskilerin edebiyat anlayışına ve hayal sistemine hücum eder. Ona göre eski edebiyat insanla hayat arasında tam bir münasebet kuramamıştır. Ufku dardır; ancak onun bittiği yerde duygularımızın kâinatı ve hayatın türlü manzarası başlar”.¹⁰ Tanpınar, ayrıca *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nin girişinde, eski edebiyatı eklektik bir görüşün ışığında incelemiş ve eski şiirdeki İran etkisini kelime zevki, hayal sistemi, mitoloji ve coğrafya biçiminde dört başlıkta toplamıştır. Tanpınar da eski şiirin en çok tenkit edilen yönünün hayal dünyası olduğunu belirtir. Fakat çok bakışlı bir edebiyat tarihçiliği metodolojisi ile meseleye yaklaşır. Divan şiirinin zevk değişimlerine rağmen yüzyıllarca değişmeden devam eden bir hazır hayal, sembol dünyası vardır. Bu anlayışın devam etmesinde şairin biyografisinin etkisi olduğu kadar toplumsal düzenle de (çevre) ilgilidir.¹¹

Edebiyatın özellikle ‘hayata ve hakikate’ dair, ‘tabiata’ dair olması gerektiği görüşü, eski edebiyatın soyut, gerçek hayattan ve tabiattan kopuk olması yönüne bir eleştiri içermektedir. Namık Kemal’e göre Divan şairleri şiirde anlamı, mübalağa ve mecaz sanatlarına feda etmiş ve eski şiir, gerçeklikten uzaklaşmıştır. Böylece eski şiirin dili doğallığını yitirmiş, imaj dünyası gulyabaniler dünyasına dönmüş ve şiirde anlam, edebî sanatların yoğunluğu arasında kaybolmuştur.¹² Namık Kemal “Celâleddin Harzemşah” adlı piyesinin ön sözünde Divân edebiyatının metaforik dünyasını “gulyabaniler âlemi”ne benzetir: “Divanlarımızdan biri mütalaa olunurken insan, muhtevi olduğu hayâlâtı zihninde tecessüm ettirse, etrafını maden elli, deniz gönüllü, ayağını Zühal’in tepesine basmış, hançerini Merih’in göğsüne saplamış memduhlar; feleği tersine çevirmiş de kadeh diye göğsüne yapıştırmış, bağırdıkça arş-ı âlâ sarsılır, ağladıkça dünya kan tufanlarına gark olur âşıklar; boyu serviden uzun, beli kıldan ince, ağzı zerreden ufak, kılıç kaşlı, kargı kirpikli, geyik gözlü yılan

¹⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 379.

¹¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 26.

¹² Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünûn'da Edebî Tenkit*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2009, s.37.

saçlı maşuklarla mâlâmâl göreceğinden kendini devler, gulyabaniler âleminde zanneder".¹³ Namık Kemal, eski edebiyatın bu söz sanatlarındaki gerçek dışılığı, özellikle Harâbât mukaddimesi nedeniyle Ziya Paşa'ya yönelttiği eleştirilerde de yoğunlaştırır ve eski edebiyatı "menfûr tabiat" olarak diye niteler:

“En parlağı en büyük yalandır,
Doğrusunu bul beni inandır!”¹⁴

Tanpınar'ın da edebiyatın modernleşme sürecinde “ilk münekkid” olarak gördüğü Namık Kemal, edebiyatı/estetiği, Batılı anlamda bir “hikmet”, bir “fen” işi olarak idrak etmiş ve 20.yüzyılın başındaki Türk edebiyatının bu anlamda işlevsizliğine dikkat çekmiştir. Avrupa'nın Atika döneminden 18.yüzyıl Aydınlanma dönemine kadar medeniyet unsurlarında geçirdiği değişim ve gelişme göz önüne alınırsa Namık Kemal hiç de haksız sayılmaz. 1895'li yıllarda Osmanlı aydınlarının Avrupa'daki Antik-Yunan ve İslam dünyası mirasını ya da başka bir deyişle Arap belagatinden retoriğe ve estetik bilimine geçiş aşamalarını görmeksizin hâla Arap belagati kuralları çerçevesinde şiir ve inşa üretmeye çalışmaları, şiirde “mes'ele-yi mebhûsetün anhâ” (1864), “abes-muktebes” (1895), “Dekadanlık” (1897-1898) gibi bugün artık tartışılması mevzubahis bile olamayacak konularda tutucu davranıp fırtına koparmaları ve gençleri yazmaktan alıkoymaları hatırlanmalıdır. Namık Kemal'in dil, hayal sistemi ve söz sanatları (edebî sanatlar) üzerinde yoğunlaşan eleştirilerini¹⁵ modern dünyanın aksi yönünde düşünmek mümkün değildir.

Divan edebiyatı konusu bugün bile araştırmacıların elinde hâlâ tam bir açıklık kazanamamıştır. Bu konuya halâ objektif kriterlerle değil, bir Doğulu hissiyatı ile yaklaşan araştırmacılar vardır. Divan edebiyatının bir “Osmanlı ve İslam göstereni algısı”ndan mütevellit, cumhuriyet döneminde Divan edebiyatını toptan reddeden bir zihniyetin ortaya çıktığı¹⁶ iddia edilmektedir. Osmanlı modernleşmesini cumhuriyete bağlayamayan araştırmacıların elinde bu varsayım doğru gibi görünebilir fakat Mehmet Âkif'in Safahat'ında Divan edebiyatına getirdiği eleştiriler, Safahat'ların basım tarihleri hatta şiirlerin yazım tarihleri göz önünde bulundurulur ise, bu varsayım doğru değildir. Nitekim meşhur “Ye'is” şiirinde ümitsizliği Kur'ân'a aykırı bulan ve karamsarlığa düşen mümini “şirk”le

¹³ Namık Kemal, *Celâleddin Harzemşâh*. (haz. Oğuz Öcal). Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s.33.

¹⁴ Kadir Alper, “Namık Kemal'den Ahmet Hamdi Tanpınar'a Eski Yeni Tenkidi”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/6 Spring, p. 85-95, Ankara, 2014, s.89.

¹⁵ Fatma Yılmaz, “Namık Kemal'in Eski Türk Edebiyatına Eleştirileri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2019, C.6, S. 2, ss. 725.

¹⁶ Ziya Avcı, “Klasik Türk Edebiyatı Yorumcusu Olarak Tanpınar”, *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, 3 (1), 2018, s.1.

uyaran Âkif'in Safahat'taki feryadını görmezden gelmek objectif bir tavır değildir. Ayrıca, dil sorunu ve hayal sistemi konusu ise Türk kültür ve düşünce tarihi açısından estetik zevk unsuru olarak üstünkörü geçilemez bir konudur. Eleştirmenlerin eski şiire mesafeli duruşu İran etkisiyle giren sakat kavram ve düşünceler nedeniyledir. Tanpınar gibi estetiğin kuralları içinde nesnel kriterlerle yapılan eleştiriler bir yana, Namık Kemal ve Yahya Kemal gibi aruzun şairlerinin şiirlerindeki İslam düşüncesi, şiir dili ve aruz gibi eski şiir unsurları da ortadadır.

Âkif, Türk edebiyatı hakkındaki görüşlerini Safahat'ta ilk olarak Safahat'ın ikinci kitabı olan *Süleymaniye Kürsüsünde*'de (1912) dile getirir. Âkif, bu kitapta aslında bütünüyle Bu bölümde, Sibirya Türklerinden olan mütefekkir Abdürreşit İbrahim Efendi'nin seyahatleri aracılığı ile Türk-İslam coğrafyasındaki sorunlar irdelenir. A. İbrahim Efendi'nin aynasında, zihnen dağılmış bir medeniyetin son kalesi olan Osmanlı Türkleri vardır. Âkif'in Safahat'taki sözcüsü olan A. İbrahim Efendi, II.Meşrutiyet ve sonrası Osmanlı sahasında yaşanan önemli bir soruna dikkat çeker. O da genel olarak aydın sorunudur. Edebiyat, estetiğin bir parçası olmanın yanı sıra düşünsel birikimin de kendisidir ve bu anlamda her türlü düşünsel üretimi de içinde barındırır. Bir milletin faydasına olacak düşünsel üretimin ortaya çıkabilmesi için de ilk önce münevver ve mütefekkir bir kesimin yetişmesi şarttır. Edebiyat-toplum ilişkisinde bu çok önemli bir koşuldur ve aydın kesimi, toplumun itici gücü/beyin takımı durumundadır. Fakat A.İbrahim Efendi'nin gözlemlerine göre, Osmanlı Türklerinde "milletin beyni" olması gereken "erbâb-ı tefekkür" bir sosyal "yara"dır ve aydın-halk arasında derin bir uçurum vardır:

"Sizde erbâb-ı tefekkürle avâmın arası

Pek açık. İşte budur bence vücûdun yarası.

Milletin beyni sayarsak mütefekkir kısmı,

Bilmemiz lâzım olur halkı da elbet cismi" (s.364).

Âkif, aydın-halk ilişkisini, beyin-beden ilişkisine benzetir. Nasıl ki beyin hasta bir insan beyninde dönen duygular, sınırlara iletilmez, vücudun diğer taraflarına ulaşmaz ve beden beslenemezse o zaman vücutta felç arızaları ortaya çıkar:

Bir cemâat ki dimâğında dönen hissiyât,

Cismin a'sâbına gelmez, durur âheng-i hayât;

Felcin a'râzını göstermeye başlar a'zâ.

Böyle bir bünye için vermeli her hükme rızâ (s.364).

A.İbrahim Efendi'ye göre, Osmanlı sahasında düşünce adamlarıyla halkın arasındaki büyük kopukluğun temelinde ise aydınların halk/millet/toplumun yükselmesi ve medeniyete kavuşmasında tek yol olarak

Batı taklitçiliğini görmeleridir. İbrahim Efendi, aydınların sosyal, edebî, işin özeti her konuda Batı düşüncesini Doğu insanının beynine monte etmek, tıpkı bir Batılı gibi hissetmeye zorlamak biçimindeki çarpık düşüncesini tenkit eder:

“Garb’ın efkârını mâl etmeli Şark’ın beyni;
Duygular çıkmalı hep aynı kalıptan; ya’ni:
İçtimaî, edebî, hâsılı her mes’elede,
Garb’ı taklid edemezsek, ne desek beyhûde (s.364).

Âkif, Osmanlı sahasındaki aydın-halk ilişkisinin bir başka yönüne de dikkat çeker. Aydın tabakasındaki ifrat-tefritten ve “taşkınlıktan” dolayı halk tabakasında aydınlara karşı bir önyargı oluşmuştur. Bu önyargı zamanla “mühlik bir zan”a dönüşmüş ve bunun sonucunda ise halkta bir bilim düşmanlığı ve bağnazlıkta ısrarcılık ortaya çıkmıştır:

Mütefekkir geçinenlerdeki taşkınlıktan,
Geldi efkâr-ı umûmiyyeye mühlik bir zan:
“Bu fesâdın başı hep fen okumaktır.” dediler;
Onu mahvetmeye kalkıştılar artık bu sefer (s.366).

Batı taklitçiliğine saplanan aydın ile kendi göreneklerini tek yol kabul eden halk arasındaki bu kopukluk zamanla halk-aydın çatışmasını doğurmuş, bunun sonucunda bilim düşüncesi aleyhindeki taraftarlar giderek çoğalmış ve Osmanlı Türklüğünde bilimsel düşünceye hürmet olmadığından, bilim toplum hayatına yerleşmemiştir:

“Niye ilmin adı yok koskoca millette bugün?
Çünkü efkâr-ı umûmiyye aleyhinde bütün;
Çünkü yerleşmek için gezdiği yerlerde fûnûn,
Önce gâyetle büyük hürmet arar, sonra sükûn (s.368).

Âkif, edebiyatçıları, çağın eğilimine uygun olarak ve Batı’da olduğu gibi bilim düşüncesine uygun insan tipleri olması gereken kesim olarak görür. Edebiyatçıların görevi bu anlamda halkı “irşad” etmektir. Fakat 20. yüzyılın başındaki Osmanlı üdebâsı bu misyondan çok uzaktır. A. İbrahim Efendi Osmanlı ediplerinin durumunu “Üdebânız hele gâyetle bayağ mahlûkat... / Halkı irşad edecek öyle mi bunlar? Heyhât!” (s.368) diye tanımlar.

Âkif, *Safahat*’ta 20.yüzyılın başındaki Türk edebiyatçılarının beslendiği iki düşünsel kaynaktan söz eder. Bu kaynaklar Doğu ve Batı edebiyatlarıdır. Türk milletinin medeniyet inşası sürecinde ortaya çıkan bu düşünsel kaynakları eski edebiyat geleneği ve yeni edebiyat anlayışı olarak da tanımlamak mümkündür. Taklitçiliği daha çok Batı medeniyeti üzerinden yorumlama çabası içine giren

kimi aydınların aksine Âkif, bu konuda tek yanlı davranmaz ve *Safahat*'ta Doğu (İran) sahası ile Batı medeniyeti arasında sıkışıp kalmış Türk-İslam kimliğinin başlıca etkilenme alanlarını gözler önüne serer. Namık Kemal'den mülhem, Türk edebiyatı tarihini ve gelecek planını yine bir makale boyutunda ele alan Ömer Seyfettin de “Yeni Lisan Makalesi”nde (*Genç Kalemler Dergisi*, Selanik-1911) Türk edebiyatının yöneldiği kaynakları kısaca “Şarka Doğru”, “Garba Doğru” diye gruplandırmıştır. Edebî anlayışını gerçekçilik üzerine kuran Ömer Seyfettin, bu önemli makalesinde eski edebiyatın “hastalıkları”ndan söz etmiş ve bahnamelerin düşünsel yıkıcılığını vurgulamıştır. Bilindiği üzere modern Türk edebiyat tarihçisi Mehmet Fuat Köprülü de (1890-1966) Türk kültür ve kimliğinin geçirdiği zihinsel dönüşümün temel aşamalarını İslam medeniyeti ve Batı medeniyeti etkisi olmak üzere iki temel kaynağa dayandırmıştır. Âkif'e göre, etki dairesine girilen her iki kaynak da Türk milletini yükseltmeye ve “irşad” etmeye yetecek kıvamda değildir. Her iki edebiyat anlayışı da Türk milletinin düşünce ufkuyla dolaşan birer hastalıktır. Nitekim, Mithat Cemal Kuntay, yakın dostu Âkif hakkında yazdığı biyografik eseri *Mehmet Âkif*'te (1940) Âkif'in eski edebiyat hakkındaki olumsuzlamasının temel sebebinin, Doğu edebiyatı etkisinde aranması gerektiğini vurgular. Doğu toplumlarından Hint ve İran toplumlarının mitolojik, Arap toplumunun ise semiotik (akılcı) toplumlar olduğunu vurgular.¹⁷ Fakat Ömer Seyfettin'in “Yeni Lisan”da da belirttiği gibi Türklerin Doğu edebiyatından etkilenme biçimleri akılcı/Arap şiiri etkisiyle değil, hayalci Fars edebiyatı etkisinde olmuştur. Ömer Seyfettin, edebî düşüncedeki ana izleğin kadın-erkek ilişkisinde yattığını ve Arap bedevî yaşamındaki “muaşaka”nın edebiyatta akılcılığın ve tabiata uygun yaşamı desteklediğini vurgular. Ömer Seyfettin, kadın-erkek ilişkisindeki “kaç-göç”ün, Divan şiirindeki düşünce hastalığının da ana nedeni olduğunu belirtir¹⁸ Ayrıca özellikle de vurgulamak gerekir ki Divan şiirinin metaforları üzerinden İslamî gibi görünen bu dünyanın Kur'ân'dan beslenmediği de açıktır. Âkif, eski edebiyata yönelik eleştirilerini içeren “Tasvir” adlı yazısında, Divan şairlerinin eski Arap şiiri ile değil, Fars şiiriyle uğraştıklarını, Batı'nın edebî eserlerindeki sanat inceliklerine duyarsız kaldıklarını, divanlardaki tasvirlerin tamamen hayalî olduğunu; bahar, hazan, gurup, tulu gibi “kudret levhaları”nın bile tam anlamıyla tasvir edilemediğini; bir Acem şairi baharı nasıl görmek istemişse eski şairlerin de öyle gördüğü eleştirilerini yapar (s. 48) Tabiat dışı, gözleme ve gerçekçiliğe uygun olmayan bu tasvirlerin yanında Hâşim'in “Bir Günün Sonunda Arzu”, “Süvari”, Cenap'ın

¹⁷ Mithat Cemal Kuntay, *Mehmet Âkif*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s.37.

¹⁸ İsmail Parlatır; Nurullah Çetin, *Genç Kalemler Dergisi*, PARLATIR, İsmail; Nurullah Çetin. *Genç Kalemler Dergisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.

“Barân-ı Bahar” gibi metinler göz önüne alındığında, Âkif’in ne kadar haklı olduğu ortadadır.

Âkif, “Süleymaniye Kürsüsünde”de, hem Doğu edebiyatı hem de Batı edebiyatı etkisindeki Türk edebiyatçıları şiddetle eleştirir ve onları “simsar” (komisyoner) olarak tanımlar. Âkif, eski edebiyat geleneğinin hâldeki (1905) hastalığının İran etkisiyle bulaştığını ifade eder. Eski edebiyatçıları, İran’ın çağını doldurmuş, işlevini yitirmiş “tasavvurlarını” “köhne” alıp “hurda” satan “simsar”lar diye tenkit eder. Bu köhneleşmiş “İran malı” şiir ve düşüncenin toplanmış hâli olan divanlar ise sapkın, sersemletici ibare ve imajlarla doludur. Bu imajları yüklenmiş bir edebiyat da Türk milletinin terakkisinde istenilen katkıyı asla sağlayamaz:

Halkı irşâd edecek öyle mi bunlar? Heyhât!
 Kimi Garb’ın yalnız fuşşuna hasbî simsar;
 Kimi, İran malı der, köhne alır, hurda satar!
 Eski dîvanlarınız dopdolu oğlanla şarab (s. 368).

Türk edebiyatında İran etkisi konusu, literatürde daha çok, Farsça’dan kelime alma biçiminde çok hafife indirgenmeye çalışılsa da, Âkif, konunun kelime almanın ötesinde, çok daha derin ve kuşatıcı bir düşünce kirliliğinden ve “illet”leşmeden sözeder. Âkif’e göre, bu kuşatıcı düşünce kirliliğinin genel adı “İran tasavvuru ve tasavvufu”dur. Bu zihniyet kirlenmesinin bir diğer adı ise “bah-nâme”ciliktir. “Eski dîvanlarınız dopdolu oğlanla şarab” dizesinde, Divan edebiyatındaki bah-nâme etkisi eleştirilmektedir. Eski Yunan’dan Hint’e, oradan da İran düşüncesine geçen bahnâme geleneği, Âkif’e göre Divan edebiyatının temel hastalığıdır. Bahnâme konusu, Divan edebiyatının en tartışmalı konularından birisidir. Bu konuda en yetkin isim sayılan Abdülbaki Gölpınarlı, *Divan Edebiyatı Beyanındadır* (1945) adlı eserinde bu konuyu, eski Türk şiirinden örneklerle derinlemesine ele almıştır. Soyağacı Azerbaycan-Gence’ye dayanan ve 1900’de İstanbul’da doğan Gölpınarlı, “kültürlü bir aile muhitinde yetişen, daha yedi sekiz yaşlarında iken Bahariye Mevlevîhânesi’ne devama başlayıp küçüklük çağından itibaren tasavvuf ve tarikat kültürü ile temasa geçen” bir isimdir.¹⁹ Çok iyi bildiği bu alana dair yazdığı bu eser yeni tartışmaları da beraberinde getirir de Divan edebiyatının tenkidi üzerine yazılmış önemli bir eserdir. Gölpınarlı bu eserinde Divan edebiyatının önde gelen isimlerinden başlayarak şiirlerde metaforik düzeydeki bahnâme imajlarını teşhir etmiştir.

Âkif, Süleymaniye Kürsüsünde’de, 20. yüzyılın başındaki eski Türk edebiyatçıları/Divan edebiyatçıları genelini bahnâme şairi olarak niteler. Bu şairlerin Türk düşünce dünyasından bir an önce temizlenmesi ve memlekete

¹⁹ Ömer Faruk Akün, “Abdülbaki Gölpınarlı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, s. 146-149, İstanbul, 1996.

faydalı, gerçekçi bir edebiyat inşa edilmesi gereklidir. Hatta Rusya Müslümanlığının sesi olarak Abdürreşit İbrahim Efendi, Türk dünyasına hâkimiyeti sebebiyle her ne kadar Rusya'ya hasım olsa da, Rus edebiyatçılarının Rusya'nın "fenn"e kavuşmasındaki rolüne dikkat çeker. Topluma bir faydası dokunmayan, Türk düşüncesini hasta eden ve gençlerin düşüncesini kirleten bu sözde ediplerin bahnâmeleri boyunlarına takılarak ülke dışına atılmalıdır:

Üdebâ nâmına kim varsa, huduttan dışarı

Atarım taktırarak boynuna bah-nâmesini (s.370).

Abdürreşit İbrahim Efendi, Osmanlının bu sözde aydınlarına karşı o kadar kızgındır ki, mümkün olsa memleketteki on yedi yaşından büyük bütün sözde şair/yazarları sınır dışı edip Rusya'dan edipler getirmeyi ve millet için yararlı eserler yazdırtmayı dahi önerir:

Konturat akdederek Rusya'dan on on beş edip,

Getirir, yazdırırım millet için birçok eser! (s.370).

Âkif'e göre yazar/çizer/ediplerin toplum kalkınmasında çok önemli bir işlevi vardır. O da müspet bilimlerin, fen ve teknolojinin gezdiği toplumlarda yerleşebilmesi için uygun ortamların hazırlanması işi edebiyatçıların görevidir. Oysa bir "saray istiaresi"ne dönüşen²⁰ dönemin şiir anlayışındaki edipler bu sorumluluğu üstlenecek zihniyette değildir. Bu nedenle Âkif dönemin edebiyatçılarına ve basın yayın dünyasına kızgındır. Yerli ve millî basın/yayın faaliyetleri yapmak üzere bizzat kendisinin kurduğu Sırât-ı Müstakîm ve Sebîlü'r-reşad gibi gazete/dergiler çıkarmıştır. Bu basın yayın faaliyetleri Âkif'i, bilindiği üzere Rusya Müslümanlarının "ceditçilik hareketi"ne de yaklaştırmıştır²¹

Âkif, Rusya Müslümanlarından (Rusya Türkleri) A.İbrahim Efendi'nin kürsüdeki vaazları biçiminde manzumeleştirdiği Süleymaniye Kürsüsü'nde, Türklüğün anavatanı olan Semerkant, Buhara gibi kadîm coğrafyalardaki edebiyatın da toplumu yükseltecek bir yapıdan yoksun olduğunu vurgular. Buradaki Türklerin edebiyatı da tıpkı Osmanlı edebiyatı gibi İran tasavvuru ve İran tasavvufunun baskısı altındadır. Âkif'e göre, bu gayrı millî düşüncelerin baskısı altında olan bu coğrafyaların edebiyatı da kendine has ve gerçeklikte bir düşünce üretmekten acizdir. Bu Türk coğrafyalarının edebiyatları da, tıpkı Divan edebiyatında olduğu gibi "ya oğlan, ya karı" edebiyatına dönmüş ve bu

²⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 9-10.

²¹ Türkan Gözütök, "Mehmet Âkif'in Türk-İslam Dünyasına Bakışı", "Mehmet Âkif'in Türk-İslam Dünyasına Bakışı", *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri* (2016 Hoca Ahmet Yesevî Yılı Anısına), Antalya, 2016, s.651.

coğrafyaların gelişmişlik düzeyleri de ancak “nefs-i emmare” düzeyindedir. Âkif, edebiyattaki bu kısırlaşmanın en büyük nedeninin ise, Kur’ân’ın bu coğrafyalarda referans metin olmaktan çıkması, akılcılıktan yoksun İran tasavvufunun bu coğrafyaları işgal etmesi ve Hâfız gibi büyük Fars şairlerinin divanlarının Kur’ân’ın yerini almasına bağlar:

Üdebâ doğrusu pek çok, kimi görsen: Şâir
 Yalınız, şi’rine mevzû iki şeyden biridir:
 Koca millet! Edebiyyâtı ya oğlan, ya karı...
 Nefs-i emmâre hizâsında henüz duyguları!
 Sonra tenkide giriş: Hepsî tasavvufla dolu:
 Var mı sofîyyede bilmem ki ibâhiyye kolu?
 İçilir, türlü şenâ’atler olur, bî-pervâ;
 Hâfız’ın ortada dîvânı kitâbü’l-fetvâ!
 “Gönül incitme de keyfin neyi isterse becer!
 Urefâ mesleği; a’lâ, hem ucuz, hem de şeker (s.336).

Âkif, eski edebiyatı, “urefa mesleği” dediği İran düşüncesinden kopyalama, kolaycı, ucuz ve hem de halka tatlı gelen tasavvurlar olarak görür. Bu coğrafyalarda, önüne gelen şair olmuştur. Mazmunları “gerçeklik” sayarak milleti uyutan ve büyüleyen bu belîğ sözlerin gerçekte milleti yüceltmesi mümkün değildir. Bir de buna yine Hâfız kaynaklı, Kur’ân ve sünneti yok sayıp hurafelerle bezenmiş bir “gönül” adamlığı sıfatına dayanmış bir tasavvuf anlayışı eklenmesiyle Türk-İslam düşünce ve tasavvuru iyice yara almıştır.

Ayrıca özellikle de vurgulamak gerekir ki Divan şiirinin metaforları üzerinden İslamî gibi görünen bu dünyanın Kur’ân’dan beslenmediği de açıktır. Yusuf ile Züleyha kıssasını bile eski Anadolu Türkçesi’nden, Hz.Peygamberi Süleyman Çelebi’nin Mevlid’inden ve tüm Türk-İslam ruhunu Hoca Ahmet Yesevî’den Yunus Emre’ye ulaşan sözlü edebiyat geleneğinden, Hz.Ali’nin cenk destanlarından alan Anadolu halkının düşünce kaynaklarının arasında Divan edebiyatı İslam tavvuru yoktur.

Âkif, edebiyat-düşünce ilişkisi ve edebiyatın toplumsal rolü konusunda benzer bir eleştiriye de Safahat’ın beşinci kitabı olan ve edebiyat tarihine 1917’de düşen *Hatıralar*’da dile getirir. Âkif, *Hatıralar*’da daha çok, Berlin, Necid ve Mısır’a yaptığı seyahatlerle ilgili gözlem ve izlenimlerine yer vermiştir. Bu bölümde aynı zamanda Doğu ve Batı toplumlarının genel bir karşılaştırması da yapılmıştır. Âkif, Batı’nın Müslüman toplumlardan kalkınma ve refah düzeyi olarak ilerde olmasının temel nedenini ise eğitim anlayışına bağlar. İnsanı, toplumu eğitmenin, “görenek”in dışına çıkarmanın ve yüceltmenin temel anahtarı

ise topluma sunulan edebiyat malzemesidir. Fakat Doğu’da, bu malzeme geçmişten bugüne topluma yararlı bir “ilim” olarak sunulamamıştır. Eski kuşağın sözlü kültür ürünleriyle büyüyen çocuklar, gazavât-nâme kültürü ile yetişen gençler, hayatı ve hakikati daha iyi kavrarken, bugün anlamsız, taklîdi ninnilerle uyutulmaktadırlar. Gençlere sunulan edebiyat malzemesi, daha beşikte onlara dinletilen “terane”lerdir. Bu teraneler, hayat ve hakikatten uzak, bestekârı olan “an’ane”ler (görenek) elinde asıl mecrasından kopmuş, susmuş ya da işlevini yitirmiştir:

“Beşikte her birimiz bir terânedir işitir,
 Ki bestekârı tabîat değil de an’anedir.
 Evet, bu an’anenin tellerinde mâzîmiz
 Terennüm etse o parlak sesiyle râzîyız.
 Fakat mefâhir-i ecdâdı naklen “ana” tel,
 Bakılmayıp da asırlarca kalmadan mühmel,
 Ya büsbütün sağır olmuş, ya öyle paslanmış;
 Ki hangi perdeye vursan, çıkan sadâ yanlıştır” (s.646).

Yukarda görüleceği üzere, insan, toplum, düşünce, edebiyat, tabiat, bilim ve gerçekçilik kavramları etrafında şekillenen bu eleştiriler, Batı’da modernizmin gelişim aşamalarına uygun olarak yapılan eleştirilerdir. Antik Yunan düşüncesinden itibaren bilimin ana çekirdeği sayılan tabiat düşüncesi ve tabiatı gözlem, modern bilimin de mihenk taşıdır.

Eski Türklerin kendine has bir kozmogoni ve kozmolojileri vardır. Bu “kendine has”lık, “kendine has bir düşünce sistemi”ni oluşturmuştur. Bugün dünyada iki tür “düşünce sistemi” vardır. Bunlar Batı-Hristiyan düşüncesi ile Doğu-İslam düşüncesidir. Bu iki çeşit düşünce sisteminden hareketle İslam öncesinde doğu ve batı düşüncesinden söz edilebilir. Olayları daha çok “materyalist anlayışla” yorumlayan, tabiatı taklit eden ve dünyayı “mantık ile fayda” ekseninde ele alan, gerçekte bir “mefhum”u olmayan ya da zayıf olan bir düşünce sistemi ile; “tabiattan kaçan” bir Doğu düşüncesi vardır. “Bu düşüncede dinin ruhani atmosferi hâkimdir, yani sadece bir iç bir muhteva mevcuttur. Eski Türk kozmolojisi ise bu bağlamda bu iki farklı anlayışın arasında yer alır. Türk düşüncesi ne Batı düşüncesi gibi tamamen ölçü ve mantıktan ibarettir, ne de her olayı dinî vasıf içerisinde değerlendiren bir yapıya sahiptir”.²²

Âkif, Hatıralar’da, Türk edebiyatına dair çok önemli bir durum tespiti yapmaktadır. Batı’da romans dönemi eserlerinden modern anlatıya geçiş

²² Ali Ahmetbeyoğlu; Şen, Hüseyin, “Eski Türk Dininin Kozmolojisi ve Kozmogonisi” *Türk Dünyası Araştırmaları TDA*, Mayıs - Haziran 2018, C. 119, S. 234, ss. 69.

sürecinde bu dönemi, toplumlarının lehine çok iyi değerlendiren Batı edebiyatının karşısında sözlü edebiyat ürünlerinden yeterince yararlanamamış bir Türk edebiyatı vardır. Bundan başka, Doğu edebiyatı klasiklerinin en başında yer alan ve bir yapay destan olan Firdevsi'nin *Şahname*'si Farsça'nın bir gücü olarak karşımızda durmaktadır. Onlarca doğal ve yaşayan destana sahip Türk edebiyatı, gerçekte moral değerler açısından tam bir eğitim aracı olan destan, efsane, masal, halk hikâyeleri, cenk destanları, dinî kıssalar gibi sözlü/yazılı edebiyat ürünlerinden gerektiği gibi faydalanamamıştır. Toplumun önemli rol modellerini, arke tiplerini barındıran, geçmişin ihtişamlı dönemlerini, tarihsel olay ve kişilerini evlerimize getiren destanların, gazavatnamelerin gençliği kültürel anlamda yeteri kadar beslemesi mümkün olmamıştır. Bunun sonucu olarak da gençlik adeta beşikte bebek misali ninnilerle “uyuş”muş; hayâl ile hakikati, dolayısı ile gerçek hayatı tanıyamaz olmuştur. Başka bir ifade ile efsaneden bilim kurgu eserlere geçen Batı dünyası karşısında hala destan döneminde kalmış bir edebiyat/düşünce sistemi vardır. Âkif'e göre 20. yüzyılda geçmesi gereken aşamaları geçememiş ve “zafer havâsına” doyamamış bir gençlik vardır. Âkif, bu çağa uygun akıl, bilim ve gerçekçilikten uzak gençliği “şiiir ve hayâl serserisi” olarak tanımlar. Çağa uygun eğitim anlayışından yoksun eğitim biçimi de gençleri akıl ve bilimden uzak tutmaktadır:

“Beşikte her birimiz bir terânedir işitir,
Ki bestekârı tabît değil de an'anedir.

(...)

Fakat mefâhir-i ecdâdı nakleden “ana” tel,
Bakılmayıp da asırlarca kalmadan mühmel,

(...)

Bu tel ki “Yıldırım”ın dâsitân-ı satvetini
Başında besteleyip, ceddimin sabâvetini
Zafer havâsına doymaksızın uyutmazdı;
Bugün uyuşturuyor “ninni”lerle ahfâdı!
Eşikten atlamak isterseler hayâta yarın,
Beşikte duyduğu sesler gelir, bu yavruların

(...)

Hayatı anlamıyor...Çünkü görmüyor, okuyor;
Zavallı kırkına gelmiş de ağzı süt kokuyor!

Okut, biter; okutma, şiiir ve hayal serserisi oluverir! (s.647)

Ergenekon Destanı, Dede Korkut Hikâyeleri, Hz.Ali'nin yiğitliklerini dinlemek ve ortak bir ideale bağlanmak yerine, "Dandini dandini dastana/Danalar girmiş bostana" gibi anlamsız ve saçma tekerlemelerle çocuk eğitimi eleştirilmektedir.

Âkif, *Safahat*'ta çok önemli bir konuya daha dikkat çeker. Yüzyılın ilerlemiş/yücelmiş toplumları hem düşünsel hem de bilimsel anlamda bir birikimle medenî dünyada yerini almıştır. Bu, hem sosyal bilimlerin "mentalite"yi değiştirmesi hem de değişen bu "mentalite" ile ortaya çıkan pozitif bilimlerle medeniyetin görünür hâle gelmesidir. Bu mental değişimde, ana itici güçlerden birisi elbette ki edebiyattır ve yeni düşünce üretimi, başta epik türler üzerinden yürürken, zamanla bu türlerin hayal, akıl ve bilimle buluşması demek olan çok çeşitli metinler üzerinden yapılırlı olmuştur. Âkif, bu yeni kurgusal düşüncelerin en önemli vasfını, gerçek hayatta uygulanabilirlik ve gerçeklik olarak tanımlar. Yani, Âkif'e göre "amelî" olmayan hiçbir bilginin kıymeti yoktur. Bu anlamda, Türk toplumu, aydınlanma çağını (18.yüzyıl) geride bırakıp ilerleme çağına (19.yüzyıl), postmodern döneme ve hatta kuantum çağına doğru evrilen Batı dünyasının çok uzağındadır. Türk toplumu, bir bakıma, pozitif bilimlerin düşünce anahtarı olan edebiyattan yeterince yararlanabilmiş değildir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında (1917) Âkif'in aynasını çevirdiği edebiyatın hâli de, bu bağlamda, içler acısıdır. Âkif'in Türk edebiyatının genel manzarası hakkındaki görüşlerini ana hatları ile, *Safahat*'ın beşinci kitabı olan *Hatıralar*'daki şu dizelerde görmek mümkündür:

Ne kaldı, bir edebiyâtımız mı? Vâ-esefâ!

Bırak ki ettiği yoktur bir ihtiyâca vefâ;

Ya rûh-i milleti afsunluyor, uyuşturuyor;

Ya sînelerdeki hislerle çarpışıp duruyor!

Şarâb kokmada eslâfin en temiz gazeli....

Beş altı yüz sene "sâkî" hevâ-yı mübtezeli,

Sinir bırakmadı Osmanlılarda gevşemedik' (s.646)

Âkif'in Berlin gezisinin (1914) ruh hâli içinde yazdığı bu satırlar, edebiyat-düşünce-toplum ilişkisi, Doğu/Batı karşıtlığının idrakine varan bir şairin gerçekçi çözümlemeleri olarak karşımıza çıkar. Âkif, 1917'de topluma mal ettiği bu dizelerde, Almanların bilim ve teknikteki üstünlüklerini ve nasıl mamur bir ülke durumuna geldiklerini tespit etmiş olmanın psikolojisini de taşır. Milletın ruhunu efsunlayan, uyuşturan/ya da ahlâkı bozan eski edebiyata şiddetle ötelir. Bu "esefle" karşıladığı edebiyat, eski edebiyattır. Âkif eski edebiyatı "şarap kokan" bir edebiyat olarak özetler. Âkif, gazelerde kullanılan aşk, kadın, şarap gibi klişe konularla doldurulmuş bir edebiyat malzemesinin toplumu yüzyıllarca uyuşturmaktan, sinirlerini gevşetmekten başka bir işe yaramadığı görüşündedir.

Aşağı yukarı 14.yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın ortalarına kadar Divan edebiyatı da denilen bu edebiyat Osmanlı Türklerini “içki sunan güzel” bayağılıkları (sâkî hevâ-yı mübtezeli) ile efsunlamıştır. Bu edebiyatı, toplum hayatına “meyhâneler kusan” bir “gedik” diye yorumlar. Başka bir deyişle, Âkif, nasıl ki kahvehaneler ve meyhaneleri, toplum hayatı için çok önemli bir sosyal yara olarak görür ise, tabiat, akıl, bilim ve gerçekçilikten uzak eski edebiyatı da toplum için öyle zararlı bir anlayış olarak görür.

Âkif, eski Türk edebiyatı hakkındaki en sert eleştirilerinden birini de Safahat'ın altıncı kitabı olan Âsım'da (1924) dile getirir. Toplamda 2292 mısradan oluşan tek parça, bu uzun manzumede Âkif, düşündüğü ideal gençliğin sembolü olan Âsım'ı doğuran toplumsal şartları, yeni gençliğin yetiştirilme ve eğitim umdelerini ortaya koyar. Bu umdelerin en önemlisi ise, fiziken ve ruhen sağlam bir gençliktir. Bu gençliğin yetişmesi, ilim ve aklın uyumu ile mümkün olacaktır. İlim, yerli ve millî kimliğin tüm aidiyet unsurları ve manevî değerlerin tümüdür. Akıl ise Batı'nın pozitif bilimlerinde görünür olan bir değeri ifade eder. “Âsım'ın nesli”, manevî değerlerle terbiye edilmiş ve Batı'nın bilimsel/teknik gelişmeleriyle donanmış bir gençliktir. Böyle bir gençlik, böyle bir nesil, bir hayal değildir ve Âkif'e göre Çanakkale destanını da bu nesil yazmıştır.

Âkif, Âsım'da, Âsım'ın neslinin düşünce dünyasını kirletenlerin başında yine şairleri görür. Şairlere olan hıncını “Şuarâ” dendi mi birden bire oynar sinirim” sözleriyle şöyle dile getirir:

“Şuarâ” dendi mi birden bire oynar sinirim.
 İyi gün dostu herifler, o ne yardakçı gürûh,
 O ne müstekreh adamlar/ Hani bakmak mekrûh.
 Dalkavukluktaki idmanları sermâyeleri...
 Onlar azdırdı, evet, başlıca pespâyeleri.
 Bu sıkılmazlara “medh et!” diye, mangır sunarak,
 Ne erâzil adam olmuş, oku târihe bak!
 Edebiyyâta edepsizliği onlar soktu,
 Yoksa, din perdesi altında bu isyan yoktu (s.692).

Âkif'e göre eski edebiyat geleneğinde olduğu gibi, bu kesimin en büyük sermayesi “dalkavukluk ve yardakçılık”tır. Birer iyi gün dostu, bu “müstekreh adamlar”ın işi gücü dönemin nüfuzlu kişilerine yalalaklık yapmak olmuştur. Eski edebiyat geleneğinde şairlerin para karşılığı methiye dizdiği pek çok rezil kişi toplumda “adam” mevkiine yükselmiştir. Âkif'e göre Türk edebiyatına “edepsizliği”, tasavvuf adı altında Allah'a isyanı ve şahsiyetsizliği sokanlar, bu şairlerdir. Âkif dönemin sosyal yansıması itibari ile haklı olabilir fakat bilim,

düşünce ve sanat erbabı kişilerin devrin idarelerince korunup desteklenmesinin yanı sıra, bu kişilerin güç otoritelerine karşı muhalif tavırlar sergilemesi de mümkün olmuştur. Âkif'in bu toptancı yaklaşımının dışında kalan, döneminin sosyal çarpıklıklarını eleştiren Divan şairleri olsa da sayıca azdır.

Âkif burada, İnan etkisindeki eski edebiyata niçin bu kadar karşı olduğunu, en bariz biçimde Âsım'a öğütlerinde dile getirir. Türklük bilincinden gelme tarihsel kodlar ile İslam ilkeleriyle donanmış bir tip olan Âsım'ı tarihten gelme kirlili düşüncelerden uzak tutmak ve Türk toplumunu Batı'nın gelişmişlik düzeyine ulaştırmak amacındadır. Âkif, İnan tasavvurunu ve tasavvufunu Türk toplum yapısını çürüten bir düşünce olarak kabul eder ve "din perdesi altında" kültür hayatımıza servis edilen bu İslam'a protest düşünceden gençliği uzak tutmak ister. Âkif'in eski edebiyata yönelik en temel eleştirisi de bu konu üzerine yoğunlaşır:

Sürdüler Türk'e "tasavvuf" diye olgun şırayı;
Muttasıl şimdi "hakikat" kusuyor Sıdkı Dayı!
Bu cihan boş, yalnız bir rakı hak, bir de şarab;
Kible: Tezgâh başı, meyhâneci oğlan: Mihrâb.
Git o "dîvan" mı ne karn'ağrısıdır, aç da onu,
Kokla bir kerre, kokar mis gibi "Sandıkburnu!" (s.692).

Divan şairleri, "din perdesi altında" gençlerin dinî düşünceleriyle oynamış ve Türk gençliğini sakat bir tasavvuf anlayışı ile zehirlemişlerdir. Eski edebiyatın divanları Türk toplumuna enjekte edilen bu yanlış tasavvuf öğretileriyle doludur. Âkif, divanlardaki bahname, harabâtlik, kalenderlik, rindanelik gibi Kur'an'a, sünnete ve Türk kültürüne uymayan düşüncelerin Türk gençliği için bir tehlike olduğunu şiddetle vurgular. Âkif, alımtıda görüldüğü üzere, Türk gençliğinin dinî düşüncesine divanlar yoluyla sokulan bu hastalıklı tasavvuf anlayışının gerçekte Allah'a bir isyan biçimi/bir şirk olduğunu belirtir. Divanların içlerinin şarap ve meyhane ile dolu olduğunu ve bu hâliyle, divanların, adeta Yenikapı'daki târihî meyhaneler (Sandıkburnu) gibi şarap koktuğunu ifade eder.

2.3. Âkif'in Yeni Edebiyat/Batı Etkisindeki Türk Edebiyatına Dair Görüşleri

Mehmet Âkif ne eski şiirin ne de yeni şiirin arkasındadır. O şiirinde "gerçekçi bir edebiyatın potikası"nı arar. Zaten derdi de şair olmak değil, "nâzım" olabilmektir. Bu nedenle sanatında samimidir ve eskilerin deyimi ile "tasannu"dan yani sözü süslü, sanatkârene kullanma amacından da uzaktır. Birinci Kitap: Safahat'ın manzum ön sözünde bu durumu şöyle ifade eder:

Ne tasannu' bilirim, çünkü, ne sanatkârım.
Şi'r için "gözyaşı" derler; onu bilmem, yalnız,

Aczimin giryesidir bence bütün âsârım!

Ağlarım, ağlatamam; hissederim, söyleyemem (s. 24)

Buradaki “Şi'r için gözyaşı derler” cümlesi, Servet-i Fünun kuşağına göndermedir. Şiir=gözyaşı benzetmesinin asıl kaynağı Fransız düşünür ve yazar Voltaire'dir. Voltaire'in “gözyaşı” benzetmesiyle şiiri ferdi duygulanmaların ifade aracı olarak gördüğü söylenebilir.

Batılıların santimentalizm dedikleri “aşırı duygululuk”, içlenmeler ve kahırlanmalarla kendini gösterir. Hayat karşısında iradi bir tavır gösteremeyen, dirençsiz, eylemsiz bir duruşu temsil eder. Âkif'in bunu kabullenmesi mümkün değildir”²³. Bu nedenle Mehmet Âkif, hem mizacı, Kur'ân'a ahlâki olarak bağlılık, hem de poetik anlayışı ve toplumun içinde bulunduğu durum nedeni ile döneminin edebiyatı içinde bağımsız bir kişiliktir. Türklerin medeniyet serüvenindeki iki ana yönelişi de eksik ve hatalı bulur. Doğu'ya yönelişi ifade eden Divan edebiyatını Türk-İslam düşüncesine aykırı bulur ve Divan edebiyatının mazmunlar dünyasını şiddetle tenkit eder. Bundan başka, 17.yüzyılın ortalarından başlayıp 19.yüzyılın ortalarına kadar süren Türk modernleşme sürecinin merkezindeki Batı etkisindeki edebiyat da şair tarafından yer yer tenkit edilir.

Mehmet Âkif, gerçekte ne Doğu edebiyatına ne de Batı edebiyatına karşıdır. Âkif, Türk milletinin düşünce dünyasını göz ardı eden, referansını Kur'an aklı, ahlâki ve bilim düşüncesinden almayan kozmopolit düşüncelere karşıdır. Bu ister Doğu'dan isterse Batı'dan gelsin sonuç aynıdır:

Alınız ilmini Garp'ın, alınız san'atini;

Çünkü kabil değil artık yaşamak bunlarsız;

Çünkü milliyeti yok san'atin, ilmin; yalnız,

(...)

Kendi “mâhiyyet-i rûhiyye”niz olsun kılavuz (s.376).

Bazı araştırmacıların, kozmopolitizm unsuru olarak sadece Batılılaşma dönemini eleştirmesi ve “Şark'a doğru”dan gelen kozmopolitizmi ısrarla görmek görmek istemeyişi, Türk düşüncesinin en önemli sorunlarından birisidir. Âkif, aslında, Doğu edebiyatından beslenme biçiminde Batı'nın izlediği yolu bilimsel yol olarak görmektedir. Batı edebiyatının gelişiminde *Binbir Gece Masalları*'ndan, *Kelile ve Dimne*'ye, *Mantıku't-Tayr*'a kadar Doğu hikâyeleri ve

²³ Tacettin Şimşek, "Mehmed Âkif'in Poetikası, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED], Erzurum: Cilt: 53, s. 107, 108.

masallarının katkısı herkesçe malumdur. Âkif de başka kültürlerin edebiyatlarından kültür ve düşünceye uygun iktibaslar yapılması görüşündedir.

20.yüzyıl Türk edebiyatının Batıcı tarafındaki yeni edebiyat taraftarları da Âkif'in istedi bu millî iktibasları yapacak düşünceden çok uzaktadır. Türk edebiyatı, Divan edebiyatının “şarap kokusundan kaçarken, yeni edebiyatın “bira” kokusuna kapılmıştır:

“Muhitin üstüne meyhâneler kusan bu gedik

Kapanmak üzere iken başka rahneler çıktı

Ayakta kalması lâzım ne varsa hep yıktı” (s. 646)

Âkif, “Şi’r-i şebab” diye nitelediği Edebiyat-ı Cedîde sanatçılarının toplum ahlâkı üzerindeki yıkıcılıklarını tenkit eder:

“Biradan, fâhişeden başka nedir şi’r-i şebab?

Serseri: Hiçbirinin mesleği yok, meşrebi yok;

Feylesof hepsi; fakat pek çoğunun mektebi yok!” (s. 368).

Edebiyat çok katmanlı bir disiplindir ve bilimsel bir programı gerektirir. Bu anlamda Âkif, Batılı sanatçıların çalışma biçimini ve planlı okuma, yazma çabalarını bu dönem şair/yazarlarında göremez. Yeni edebiyatla uğraşan bu gençlerin edebiyat imajı ise içki, fuhuş, serserilik, beynelmilelcilik ve sözde filozofluktur. Düşünce çatıştırmak, bu yeni kuşakta adeta feylesofluk hâlini almıştır.

Âkif’e göre, 20.yüzyıl Türk edebiyatı tam da “şarap kokan” bir edebiyat anlayışından kopmak üzereyken, edebiyatta başka muzır “rahneler” ortaya çıkmıştır. Âkif, 20.yüzyılın bu hastalıklı “gedikleri”ni, “sînelerdeki hislerle çarpışıp duruyor!” (s.646) dizesiyle ifade eder. Bu eleştiri ise, Batılılaşma çabasındaki Türk düşüncesinin 19.yüzyıl pozitivist düşüncesinden etkilenerek mutlak akılcılığın verdiği dualizm ile yürüten bir şiir anlayışı doğmuştur. Âkif Paşa’nın “Adem Kasidesi” ile başlayan bu ikilem, Sadullah Paşa’nın “Ondokuzuncu Asır”, Şinasi’nin “Münacaat” şiiri ve “Haluk’un Amentüsü” ile devam eder. Âkif’e göre, gençlerdeki bu klasik İslam anlayışının dışında, Allah ile çatışmacı bir ruhla pazarlığa girişme çabaları ya da “hiçlik” duygusu, özetle, Batı kaynaklı beynelmilel felsefi akımlarla yoğrulmuş bir edebiyat da, toplum için, eski edebiyat kadar tehlikelidir. Âkif, yeni edebiyatçıların savrulduğu bu mecca yanlılığını daha çok Tevfik Fikret, Mehmet Rauf ve Servetifünun dışından Rıza Tevfik Bölükbaşı üzerinden yürütür. Nitekim Tevfik Fikret ile Mehmet Âkif arasında polemiklere sebep olan, Âkif’in, Tevfik Fikret’in “Tarih-i Kadîm” şiirini tenkit amaçlı söylediği “Protestanlara zangoçluk eder” biçimindeki eleştirisi de Safahat’ta yer alır:

“Şimdi Allah’a söver... Sonra biraz bol para ver:

Hiç utanmaz, Protestanlara zangoçluk eder! (s. 368).

Safahat'ta en sert eleştiriye maruz kalanlardan biri de *Eylül* romanının yazarı Mehmet Rauf'tur. Âkif, "Hevâ-yı fuhşu kudurtan zehirli "Zanbaklar"! (s. 648) dizesiyle, Servetifünun edebiyatı hikâye ve romancısı Mehmet Rauf'un Bir Zambak'ın Hikâyesi adlı pornografik romanını kasteder. Yazarını, toplum hayatında ahlâkı bitirmekle tenkit eder. Nitekim Âkif, bunda haksız da değildir. II. Meşrutiyet'ten sonra Mehmet Rauf'un imzasız olarak yayımladığı bu romanı, 21 Mayıs 1910'da yasaklanıp toplatılmış, askerî mahkemece altı ay hapis cezasına çarptırılmış ve askerlikten atılmıştır.²⁴ Âkif, Mehmet Rauf gibi dönemin birkaç ismini "hayâ zügürdü edîb" olarak şiddetle eleştirir:

"Değil mi bir tükürük alna çarpacak te'dîb,
Ne hükmü var ? diye üç beş hayâ zügürdü edîb,
Bitirmek istedi ahlâkı, arı, nâmûsu;
Çıkardı ortaya, gezdirdi, saksılar dolusu,
Hevâ-yı fuhşu kudurtan zehirli "Zanbak"lar! (s. 648).

Bunların dışında Âkif, 'İrşad Heyeti'nde birlikte çalıştığı ve heyet tarafından basılıp Anadolu'ya bedava gönderilmek istenen kitaplara "Okumazlar" diyerek karşı çıkan Recaizade Mahmud Ekrem ile "sosyolog" diye çağırdığı Ziya Gökalp'ı da "Turancılık" yaptığı gerekçesiyle tenkit eder. Fakat Âkif, tarihi gerçeklik içinde "Sana yok, ırkıma yok izmihlal" diyerek İslamcılık düşüncesinden Türk milliyetçiliğine bir köprü kuracaktır. Ayrıca Âkif, *Âsım*'da, Doğu'da neden üç bin senedir büyük bir edebiyatçı çıkmadığı, yazılan eserlerin çelimsizliği, millî edebiyatın kurulamayışı ve saz şairlerinin isyanı gibi dönemin önemli polemiklerini *Safahat*'a taşır.

Âkif, 20. yüzyılın ilk çeyreğine doğru dayanmış dönemin Türk edebiyatına dair çok karamsardır. "Okur yazar" denilen eski baş belâsından" diye nitelediği kesim yine Divan edebiyatçılarıdır. Bunlardan topluma bir yarar olmadığı gibi daha çok da zararları olmuş ve etkileri bir türlü silinip atılamamaktadır. Fakat Âkif tıpkı edebiyatın mazîsi gibi âtisinin de durumunu karanlık görür. Eskinin bu illetli zihniyetinden kaçan toplumun düşünce ufkunu açacak yeni edebiyatçıların da toplumu nereye götüreceği belli değildir. Edebiyat adeta bir çöl serabının yanılması ve yanıltıcılığı içindedir:

"Okur yazar" denilen eski baş belâsından,
Olunca ümmet-i merhûme büsbütün me'yus:
Muhî-i fikrine çullandı kanlı bir kâbus.

²⁴ Rahim Tarım, "Mehmed Rauf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2003. C.28, s. 515.

Çekilse: Arkada mâzî denen leyâl-i azâb;

Atılsa: Önde bir âfî ki dalga dalga serâb! (s.648).

Fakat Türk edebiyatı 1900'lü yıllardan bu tarafa, Türk halkı lehine çok büyük ilerleme katetmiştir. Namık Kemal'in meşhur makalesindeki iyimserlik ve yapılması gerekenleri planlamak noktasında Âkif'in bugünkü edebiyat söylemi tutmamıştır. Türk edebiyatı gerek şiir ve gerekse nesir türünde, Türkçenin sadeliği içinde çok kıymetli metinler vermiş, yerli ve millî içerikte terkip eserleri yazılmıştır. Âkif, her ne kadar aruzun Türk şiirindeki önemli adlarından biri sayılsa da, Safahat'ındaki onca halk kullanımlarına, günlük konuşma Türkçesine dair malzemeye, 'İstiklal Marşı'nın güçlü Türkçesine ve Âkif'in tüm halkçılığına rağmen Osmanlı Türkçesinin Arabî ve Farisî unsurlarında direnmiş ve Türk gençliği 'İstiklal Marşı'nın sade Türkçesiyle yazacağı "hikmet"lerinden mahrum kalmıştır.

SONUÇ

Âkif'in *Safahat* (1943) adlı şiir kitabı toplamda yedi adet kitaptan oluşmaktadır. *Safahat* (1911) adındaki ilk kitaptan sonra *Süleymaniye Kürsüsünde* (1912), *Hakkın Sesleri* (1913), *Fatih Kürsüsünde* (1914), *Hatıralar* (1917), *Âsım* (1917) ve *Gölgeler* (1933) kitabı yer alır. Âkif'in (1873-1936) *Safahat*'ı, Türk toplumunun yakın dönemine dair ayna görevi gören çok önemli bir eserdir. Âkif, bu eserinde 20.yüzyıl başlarındaki Türk-İslam düşüncesi ve edebiyatının genel durumuna geniş yer ayırmıştır. Bu dönem Türk edebiyatı ve edebiyatçıları hakkında çeşitli görüşler beyan etmiştir. Bu görüşler genellikle eleştiri niteliğindedir. Âkif, bu eleştirilerde modernleşme dönemi edebiyatçısı ve fikir adamı Namık Kemal'den (1840-1888) büyük oranda etkilenmiştir. Âkif, 20.yüzyıl Türk edebiyatı hakkındaki görüşlerinde de büyük oranda Namık Kemal'in takipçisidir. Namık Kemal "Lisân-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmildir" (Tasvir-i Efkâr, 1866) makalesi, "Celâl Mukaddimesi" (Şark Mecmuası, 1880), *Tahrîb-i Harabat* (1874), *Tâkip* (1875) ve *İrfan Paşa'ya Mektup* (1874) adlı eserlerinde edebiyat hakkında yeni görüşler ortaya koymuştur. Bu görüşler, İran/Farsça etkisinde kalan eski edebiyatın "hayâl dünyası"nın tenkidi ve Batı etkisinde gelişen edebiyatın savunulması biçiminde özetlenebilir: Namık Kemal eski edebiyatın/Divan edebiyatının gerçektışı metaforlar dünyasını "menfûr-ı tabiat" ve "düşman-ı hakikat" diye şiddetle tenkit eder. Âkif de Divan edebiyatındaki mecazlar dünyasını gerçek dışı ve yanıltıcı bulur. Özellikle dinî edebiyat görüntüsü altında İran etkisiyle Türk-İslam düşüncesine enjekte edilen çarpıklıklara dikkat çeker. Bu edebiyatın mazmunlar dünyasını Kur'ân ve hadislere de aykırı bulur. Divan edebiyatçılarını "köhne" alıp "hurda" satan "simsar"lar olarak tanımlar. Bu edebiyatın içine sızdırılmış bahname, harabâtîlik, kalenderilik, rindanelik, şarap ve meyhane gibi Türk-İslam

ahlâkını bozacak sakat kavramlar dünyasını şiddetle tenkit eder. Namık Kemal'de olduğu gibi, Âkif de Divan edebiyatının özellikle din kisvesi altında Kur'an ve sünnete uymayan, "şarap kokan", çarpık bir tasavvur ve tasavvuf anlayışına hücum eder. vardır. Bu tamamen İran etkisiyle oluşmuş bir etkidir. Türk-İslam düşüncesi bundan derhal kurtulmalıdır. Âkif'e göre Divan edebiyatının kültür ve düşünce hayatımızda açtığı bu büyük "gedik"ten (rahne) tam da kurtulduk derken, 19. yüzyılda Türk edebiyatı yeni bir sorunla karşılaşmıştır. O da Batı etkisindeki bazı edebiyatçıların saplandığı yeni bir kokuşmuşluk ortamıdır. Âkif, Batı edebiyatına ve sanatına karşı değildir. Fakat mütefekkir diye geçinenlerin toplumun ihtiyaçlarını görmezden gelerek "bira" edebiyatı yapmaya çalışan sözde aydınları tenkit eder. Özellikle Mehmet Rauf ve Tevfik Fikret'in şahsında tıpkı Divan edebiyatında olduğu gibi Batı'dan alınan sakat düşünceler de Türk gençliğini hasta etmektedir. Âkif'e göre çözüm ise nereden olursa olsun alınan bilimsel düşüncüyü kendi ruhî özelliklerimizle donatmaktır. Âkif, 21.yüzyıl edebiyatı hakkında da çok karamsardır. Fakat O'nun bu görüşünün aksine Türk edebiyatı sade Türkçe ile en güzel terkip eserlerini vermiştir. Çağı iyi kavrayan, toplumun ihtiyaçlarını iyi anlayan ve edebiyatı halk için yapmak gerektiğine inanan Mehmet Âkif, bu görüşlerinin aksine Osmanlı Türkçesinin Arabî ve Fârisî unsurlarında direnmiş ve Türk gençliği 'İstiklal Marşı'nın sade Türkçesiyle yazacağı "hikmet"lerinden mahrum kalmıştır.

KAYNAKÇA

- AHMETBEYOĞLU, Ali; Şen, Hüseyin, "Eski Türk Dininin Kozmolojisi ve Kozmogonisi" *Türk Dünyası Araştırmaları TDA*, Mayıs - Haziran 2018, C. 119, S. 234, ss. 45-74.
- AKÜN, Ömer Faruk, "Abdülkâki Gölpinarlı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, s. 146-149, İstanbul, 1996.
- ALPER, Kadir, "Namık Kemal'den Ahmet Hamdi Tanpınar'a Eski Yeni Tenkidi", *Turkish Studies, - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/6 Spring, p. 85-95, Ankara, 2014.
- ATAY, Selçuk, "Kendilik Bilincinin Kurulduğu Mekân: Fatih Kürsüsü", *100. Yılında İstiklâl Marşımızı ve Milli Şairimiz Mehmet Akif Ersoy'u Anlamak* (Editörler: Fatih Sakallı, Yılmaz Yeşil), Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları, Ankara, ss. 351-369, 2021.
- AVŞAR, Ziya, "Klasik Türk Edebiyatı Yorumcusu Olarak Tanpınar", *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, 3 (1), 2018.
- ÇELİK, Cengiz, *Türkiye Türkçesinde Örtmece ve Tabu Kelimeler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kıbrıs: Doğu Akdeniz Üniversitesi, 2011.
- EDİP, Eşref, *Mehmed Akif Hayatı, Eserleri*, Asârî İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul, 1938.
- EMİL, Birol (1971), "Mizancı Murad Bey'in Edebiyat ve Tenkide Dair Görüşleri", <https://dergipark.org.tr/pub/iutded/archive?y=2012#y2012>, Erişim: 04.06.2023.

- ERCİLİSUN, Bilge, *Servet-i Fünûn 'da Edebi Tenkit*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2009.
- ERSOY, Mehmed Âkif, *Safahat*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2007.
- ERSOY, Mehmed Âkif, *Kavâid-i Edebiyye*, Haz: Yusuf Turan Günaydın, İstanbul: Dergâh Yay.; 2016.
- GÖZÜTOK, Türkan. "Mehmet Âkif'in Türk-İslam Dünyasına Bakışı", *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri* (2016 Hoca Ahmet Yesevî Yılı Anısına), Antalya, 2016.
- Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Alfa Yayıncılık, 2014.
- KUNTAY, Mithad Cemal, *Mehmed Âkif*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.
- Namık Kemal, *Celâleddin Harzemşâh*. (haz. Oğuz Öcal). Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- Namık Kemal, "Lisân-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmilidir", *Tasvir-i Efkâr*, nr. 416-417; 1866.
- PARLATIR, İsmail; Nurullah Çetin. *Genç Kalemler Dergisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- SOMUNCU, Selim, "Metinlerarasılık Açısından Namık Kemal ile Mehmet Akif: Bülbül ve Murabba", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 36(2), s.331-342.
- ŞİMŞEK, Tacettin (2015), "Mehmed Âkif'in Poetikası", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* [TAED], Erzurum: Cilt: 53, s. 105-109
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- TARIM, Rahim (2003), "Mehmed Rauf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2003. C.28, ss. 515-517).
- TANSEL, Fevziye Abdullah, *Mehmed Âkif, Hayatı ve Eserleri*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1973.
- YETİŞ, Kazım, Namık Kemal'in Dil ve Edebiyat Yazıları, İstanbul, 1996.
- YILMAZ, Fatma, "Namık Kemal'in Eski Türk Edebiyatına Eleştirileri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2019, Cilt:6 / Sayı:2, ss. 720-731.